

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата психологічних наук, доцента,
доцента кафедри загальної психології і психології розвитку особистості
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Артюхіної Наталії Вікторівни

на дисертаційне дослідження **Волинчук Олени Валеріївни**
«Межі психологічного простору педагогів та студентів»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 053 Психологія галузі знань
05 «Соціальні та поведінкові науки»

Глибинні й кардинальні зміни, які відбуваються в усіх сферах буття українського суспільства й велика кількість невизначеностей в житті окремої особистості обумовлюють актуальність і значущість розв'язання питань в сфері дослідження меж психологічного простору, як індикатора продуктивної та безпечної взаємодії з оточенням.

Відомо, що зараз різні соціальні, економічні, політичні й військові кризи здійснюють велике навантаження на процеси сприйняття подій особистістю та на процеси їхньої переробки нею. Це навантаження в свою чергу здатне призводити до проблем у міжособистісній взаємодії, і тим самим суттєво погіршувати якість особистого життя людини у соціальному середовищі. Одним з важливіших індикаторів якості психічного життя людини, який може діставати найбільшої напруги у епоху кардинальних змін, є саме психологічні межі особистості. Межі психологічного простору особистості – це психологічне утворення, що виникає й формується в результаті взаємодії або встановлення паритетних відносин між прагненням особи зберегти спонтанність й автентичність та необхідністю її соціальної адаптації. Саме межі психологічного простору особистості окреслюють зону її власної відповідальності та свободи. Різні кризові або екстремальні ситуації, коли психологічні кордони особистості неясні, або спотворені, істотно змінюється характер і зміст мислення й поведінки кожної людини. Уже сам процес демаркації між нами й кимось ще призводить до закріплення по той бік реально наявної або уявної лінії образу «іншого», який може бути скасований,

незрозумілий, і, відповідно, сприйматися як потенційна загроза нашій цілісності по цю «нашу» сторону межі. Порушення ж меж, у свою чергу, «перекидає» норми взаємодії та вносить істотні зміни в домінуючі установки суспільної свідомості. Отже феномен межі, що виникає на перетині різних життєвих центрів, має безпосередній стосунок до проблеми цілісності й цінності людського буття. Тому тема, що піднімається в дисертаційному дослідженні Волинчук Олени Валеріївни «Межі психологічного простору педагогів та студентів», є дуже важливою та актуальною.

Характеризуючи актуальність дослідження та ступінь його опрацьованості в науці, Волинчук О.В. вірно відзначає значний шлях наукового становлення понять «психологічних меж та психологічного простору особистості». Тим не менш, на сьогоднішній день питання теоретичного й практичного дослідження цих проблем все ще залишається досить дискусійним й малодослідженим. Як, справедливо вважає дисертантка, відсутність цілеспрямованих науково-методичних рекомендацій та технологій збіднює процес практичної реалізації високої потреби суспільства у формуванні, розвитку та корекції психологічних меж в процесі взаємодії в різних видах діяльності особистості з іншими людьми.

Відмітимо, що чимало нез'ясованих, нерозкритих моментів в пізнанні феноменів психологічної межі й психологічного простору позначається як на визначенні психологічного змісту даних феноменів, так і на систематизації та характеристиці їх певних видів та рівнів розвитку.

Враховуючи, що тема меж психологічного простору педагогів та студентів є досить актуальною темою сьогодення, Волинчук О.В. доцільно акцентувала проблемне поле дослідження зосередивши свою увагу на важливості комплексного дослідження особливостей прояву психологічних меж і простору, а також мотиваційних, емоційних, індивідуально-динамічних та інших особистісних особливостей студентів та педагогів як вірогідних детермінант даних феноменів.

Достатньо повно та науково у вступі сформульовані об'єкт, предмет та мета дослідження, які дозволили автору сформулювати й послідовно вирішити завдання дослідження.

Наукова новизна дослідження Волинчук О.В. полягає в тому, що вперше було *визначено* особливості проявів меж психологічного простору як у викладачів, так і в студентів; *встановлено*, що ці прояви мають певну варіативність; *надано* психологічну характеристику функціонування меж і суверенності психологічного простору взагалі та їх детермінант у студентів з різним рівнем розвитку базової (спокійно-нейтральної) функції психологічної межі та *схарактеризовано* достовірні відмінності в проявах меж цих студентів; *з'ясовано*, що низький рівень розвитку спокійно-нейтральної функції психологічної межі передбачає низькі показники суверенності простору, емоційні бар'єри в спілкуванні та невисокий рівень навчальної мотивації; *підкреслено*, що адекватний (високий) рівень розвитку спокійно - нейтральної функції передбачає високу комунікативну мотивацію навчальної діяльності, низький рівень формальних мотивів у навчанні та високу суверенність психологічного простору студентів.

Також подальший розвиток отримали уявлення про тенденції пізнання психологічних меж учасників педагогічного процесу, а саме педагогів та студентів, а розуміння специфіки психологічного простору відносно діяльності студентів та викладачів було уточнено.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати дають важливий матеріал щодо особливостей психологічних меж та особистісного простору взаємодії учасників педагогічного процесу, а саме – студентів та викладачів, а також розширюють знання щодо взаємозв'язків зазначених феноменів з особливостями емоційної зрілості респондентів, існуючих в них бар'єрів у спілкуванні, наявності мотивації навчальної діяльності студента та професійної спрямованості й тривалості педагогічного досвіду викладача.

Дисертаційне дослідження складається зі списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків до кожного розділу та

загальних висновків, бібліографічного списку використаної літератури, що містить 168 найменувань, 16 з яких англійською мовою, та додатків. Структура роботи (послідовність постановки проблем, назва розділів і параграфів) свідчить про цілісність і системність поданого дослідження, анотація лаконічно і повно відбиває основний зміст дисертації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні підходи до основ пізнання меж психологічного простору» представлені результати теоретико-методологічного вивчення феномену психологічних меж та уточнено його зміст. Виокремлено різні етапи в дослідженні даного феномену та побудовано концептуальну модель можливостей дослідження меж психологічного простору особистості.

Теоретичний аналіз наукових першоджерел дозволив автору визначити, що психологічні межі забезпечують недоторканність саме внутрішньої території. З одного боку, межі захищають, перешкоджають проникненню в простір чужорідних елементів, а з іншого – дозволяють вхід необхідним для повноцінного існування особистості явищам.

На підставі глибокого аналізу автором визначені особистісні особливості, які впливають на якість взаємодії між студентами та викладачами, а саме психодинамічні характеристики респондентів, їхня емоційна зрілість/незрілість, мотивація навчальної діяльності студентів та професійної спрямованості педагогів.

Особливої уваги заслуговує авторська модель дослідження меж психологічного простору, що складається з трьох складових, а саме: простору з його суверенністю, психологічної межі з її функціями та особистісних особливостей.

Узагальнюючи аналіз питання психологічних меж особистості авторка відзначає важливість проведення порівняння отриманих результатів досліджуваних особливостей, наявних як у студентів, та і у викладачів, з метою можливої їхньої корекції для усунення небажаних бар'єрів при взаємодії в навчально-професійній діяльності.

У другому розділі **«Методи організації та умови проведення дослідження»** визначено 4 етапи дослідження відповідно до мети та завдань роботи, обрано контингент та запропоновано два формати проведення дослідження - оф лайн та онлайн з залученням студентів різних курсів та спеціальностей, а також викладачів різних дисциплін, описано обрані методики, які були залучені для проведення пілотажного та основного дослідження.

Заслуговує уваги вдало підібраний психодіагностичний інструментарій емпіричного дослідження. При укладанні комплексу методик, увага авторки була зосереджена на методиках, які мають підтвердження психометричної валідності та надійності, а інструкції з їхнього застосування є чіткими та повними, з розгорнутою інтерпретацією шкал, інформацією про апробацію з наведеними кількісними та якісними результатами апробації.

Можна сказати, що отримання теоретико-емпіричних даних щодо стану психологічних особливостей особистості, стану її особистісних меж та суверенності психологічного простору здійснювалося з урахуванням основних вимог психодіагностичної науки та логіки авторської дослідницької позиції.

У третьому розділі **«Особливості прояву психологічних меж у студентів та викладачів»** представлені результати дослідження щодо особливостей прояву психологічних меж і суверенності психологічного простору студентів та педагогів, а також їхніх мотиваційних, емоційних, індивідуально-динамічних та інших особистісних особливостей. Був проведений змістовний порівняльний аналіз досліджуваних показників в групах студентів, молодих педагогів та педагогів з більшим викладацьким стажем та виявлені статистично достовірні відмінності в прояві меж психологічного простору залежно від особистісних та вікових особливостей учасників освітнього процесу та тривалості педагогічного досвіду викладачів. Також було проведено визначення провідних ознак меж психологічного простору та особистісних особливостей респондентів як вірогідних

детермінант досліджуваних феноменів. Отримані результати засвідчили, що: у студентів найвищим рівнем розвитку характеризуються неупускаюча та вбирна функції психологічної межі, а також функція віддавання; найнижчим рівнем розвитку – проникна функція, в той час, коли нейтрально-спокійна (базова) функція психологічної межі знаходиться на середньому рівні. Було встановлено, що дійсно психологічні межі можуть детерминуватися різним комплексом особистісних особливостей. Так, для студентів з високим рівнем розвитку спокійно-нейтральної функції психологічної межі провідними виявились: висока суверенність психологічного простору, комунікативна мотивація навчальної діяльності, низький рівень формальної мотивації та емоційних бар'єрів у спілкуванні, а також емоційна зрілість. Її навпаки низький рівень розвитку спокійно-нейтральної функції для студентів пов'язаний з низькою суверенністю психологічного простору, невисокою навчальною мотивацією та наявністю емоційних бар'єрів у спілкуванні. Детермінантами дії психологічних меж у молодих педагогів були визначені організаційна спрямованість діяльності, гнучкість емоцій, бажання зближатися з людьми на емоційній основі та домінування позитивних емоцій, добра саморегуляція, суверенність речей та цінностей. Детермінантами дії психологічних меж у викладачів з більшим викладацьким стажем виявились комунікативна спрямованість діяльності, гнучкість емоцій, вміння ними керувати, висока саморегуляція, однак низька суверенність (навіть депривованість) за більшістю параметрів суверенності психологічного простору особистості.

Застосування процедур кореляційного аналізу дозволило визначити значущий взаємозв'язок між 45 показниками. Отримані результати свідчать про ефективність розв'язання гіпотез даного дослідження.

Отже, дисертаційне дослідження Волинчук Олени Валеріївни характеризується цілісністю та логічністю. Стиль викладу складної й різноманітної за своїм змістом проблематики достатньо послідовний, чіткий і адекватний формі наукового дослідження. Надійність та вірогідність

емпіричних даних забезпечена використанням сучасних засобів і методик проведення досліджень. Представлені у дисертації теоретичні положення та практичні напрацювання свідчать про високу практичну значущість дослідження і можливість прикладного використання.

Слід зазначити, що отримані теоретичні та практичні результати дисертації пройшли публічну апробацію серед широкого кола фахівців. Основні результати дослідження були висвітлені у 20 наукових публікаціях, 6 з яких належать до фахових видань України з психологічних наук.

Таким чином, запропоноване дослідження має вагому наукову новизну, теоретичне значення й практичну цінність. Разом з тим, позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження О.В. Волинчук, варто задати деякі питання та зробити певні зауваження. Вони жодним чином не ставлять під сумнів факт якісного виконання емпіричного дослідження, а також його ретельно обміркованого теоретичного підґрунтя, а, радше запрошують до рефлексії щодо тем, які піднімає дисертантка, а також окреслюють можливості їхнього подальшого розвитку. Ось ці зауваження та питання:

1. На сторінці 20, додаткового пояснення потребує визначення термінів в полі «гіпотеза дослідження». Ви пишете - «специфіка меж простору може детермінуватися...» або «феномен психологічних меж простору», тоді як точніше було б сказати «специфіка меж психологічного простору» та «феномен меж психологічного простору», прямуючи саме за найменуванням вашої теми. Оскільки саме поняття «простір» може мати різні інтерпретації й характеризувати різні явища. Наприклад: соціальний простір, загальний простір існування тощо. Якщо це не формальна описка, а ваша авторська термінологія, поясніть будь ласка, що стоїть за уведеним вами поняттям і що саме до нього належить ?

2. Особливий інтерес викликає модель психологічного простору особистості на сторінці 66. На рисунку чомусь психологічна межа відділяє «особистісні особливості» від «простору». Перше питання: про який саме простір йде мова в даному випадку: це соціальний простір або психологічний

простір? Якщо мова йде про психологічний простір, то виникає друге питання, а саме, як це узгоджується з тим, що головне завдання психологічної межі – захищати внутрішній унікальний психологічний простір особистості від зовнішніх впливів та надавати суверенності й уніфікації тому, що знаходиться в межах власної відповідальності людини. Простір же, навпаки, представлено таким, що тиснить на межі зовні. Отже, потребує уточнення, чому власне особистісне, особливе, автентичне, а саме тіло, звички та цінності винесені за межі психологічного простору особистості з її особистісними особливостями, а бар'єри в спілкуванні, навпаки, внесені в цей простір, хоч вони, як і проблеми суверенності території, речей та соціальних зв'язків, виникають й краще за все проявляються саме на межі взаємодії між індивідуально - особистісним «Я» і соціально- узагальненим «Не-Я», тобто на кордоні контакту «Я» й «Не Я» в соціальному просторі. Це ж стосується й компонентів мотивації, які були представлені вами. Вони теж проявляють себе саме на кордоні – контакті між «Я» та «Не я».

3. Потребує більш чіткого визначення особистісний контингент дослідження, оскільки респонденти йменуються і школярами («мотиви навчання школярів» - стор.76, «мотив позиції школяра» - стор. 87), і учнями («вивчаючи навчальну мотивацію учнів» - стор.87), і майбутніми студентами (стор.87) і студентами («...суверенності студентів в пілотажних дослідженнях» - стор.87). У 2 розділі вказано, що середній вік респондентів 19 років, тому не зовсім розуміло застосування для вивчення їхньої навчальної мотивації методики діагностики структури навчальної мотивації школяра. Є методики, що дозволяють визначити особливості навчальної мотивації саме студентів, наприклад методика вивчення мотивації навчання у вузі (Т.І. Ільїна) та інші.

4. Позитивно оцінюючи результати ваших досліджень, вважаємо, що їхній аналіз був би більш глибоким, якщо б в основному дослідженні були розглянуті статеві відмінності в усіх показниках респондентів юнацького віку, як це було зроблено в пілотажному дослідженні. Мова йде про відмінності у

показниках особистісних особливостей, проявах психологічних меж та суверенності психологічного простору особистості.

5. У роботі зустрічаються орфографічні, граматичні, стилістичні та технічні помилки.

Проте зазначені зауваження та пропозиції не знижують наукової цінності поставленої проблеми та проведеного дослідження, його результатів і практичного значення. Текст дисертації характеризується науковим стилем й якістю викладу, структура роботи цілком визначається поставленими завданнями дослідження. Робота є завершеним дослідженням, виконаним на високому науковому рівні, висновки змістовні й мають яскраво виражений доказовий характер, а практичні результати значущі, що, в свою чергу, говорить про наскрізне проникнення авторки дисертації у досліджувану проблему.

Таким чином, все вищевикладене дає підстави вважати, що дисертаційна робота Волинчук Олени Валеріївни «Межі психологічного простору педагогів та студентів», яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням та обсягом проведених досліджень відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 року, а її авторка заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – психологія у галузі знань «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент:

Кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології
та психології розвитку особистості

Одеського національного університету

імені І.І. Мечникова

Н.В. Артюхіна